

CARL ERIK KÜHL

Epistemisk og epimonisk sansning

Introduktion

”Hvad er musik?” lyder et gammelt og godt spørgsmål, og svaret udformes i reglen som en redegørelse for, hvordan musik lyder. Med modernismen (Ligeti, Stockhausen, etc.) har vi imidlertid gjort den erfaring, at musikken kan forblive musik, selv når den er uden melodi, uden metrisk puls etc. Men hvis der ingen grænser er for, hvordan musikken kan lyde, kan vi heller ikke afgrænse – definere – musikken ved at henvise til, hvordan den lyder. Vi må, mener jeg, snarere tage udgangspunkt i den særlige måde, vi sanseligt indstiller os på lyden – ”omgås” den – når vi hører den som musik (Kühl, 1973 og 1992).

I princippet kan vi indstille os på tre måder til den lyd, vi hører: (a) I den brugende indstilling er jeg praktisk involveret, jeg møder typisk lyden som tale og tegn, negativt som støj. (b) I den registrerende indstilling er jeg tilbagetrukket fra det praktiske mellemværende med lyden, lyden er i stedet objekt for konstatering, måling og analyse. (c) Den epimoniske eller dvælende indstilling til lyden er den, vi eksempelvis antager, når vi lytter til musik – hører musikken som musik – og det er den, vi skal beskæftige os med i denne artikel.¹ Afgørende er det, at vi i princippet kan forholde os til en og samme lyd, et og samme lydforløb, på alle tre måder. Den samme lyd kan – i princippet – bruges, registreres og ”dvæles ved”. Jeg kan høre fuglesangen som et tegn på en (skjult!) fugls tilstedeværelse og art. Jeg kan analysere fuglesangen, eksempelvis akustisk. Og jeg kan lytte til den, ”nyde” den – eller med digteren bedrøves.²

Den dvælende indstilling, *epimonē*, er ikke et specielt musikalsk fænomen. Det er ikke engang et specielt æstetisk fænomen. Og det er heller ikke bundet til sansning af lyd. Det findes overalt i både dagligliv og højtid: Vi ser eller hører – sanser – noget uden at skulle bruge det til noget. Vi færdes i naturen uden at have et praktisk ærinde – til sjælens vederkvægelse måske, men ikke som middel til et mål. Vi opholder os ved kunstværket med åbne sanser – nyder det, ”renses” eller provokeres af det – og skal ikke ustandselt videre i gøremål og foretagsomhed. Det er muligt, det tjener et formål. Men dét er i indirekte forstand, og vi indretter os ikke derpå.

Ærindet i *epimonē* er heller ikke erkendelse, dvs. det er ikke *epistemisk*. Jeg lytter ikke til symfonien for at finde ud af, hvordan den lyder. Jeg færdes ikke i naturen for at se, *om* noget er tilfældet – eller se, *at* det er tilfældet. Billedet betragter jeg gerne længe, og jeg kan gøre det flere gange – måske ser jeg noget nyt, måske ikke. Genkendelsens glæde er ikke en glæde ved at erfare, at noget stadig er tilfældet, men – snarere – en *gensynets* glæde.

Vandre i naturen, lytte til musik, betragte et billede er typiske eksempler på dvælende sansning, og som sådan tjener de til et indledende signalement af fænomenet. Men som allerede fremhævet: Den dvælende sansning adskiller sig ikke fra dagliglivets konstateringer og praktiske hensyn ved sin *genstand*. I princippet kan vi dvæle ved hvad som helst.³ Forskellen ligger i indstillingen eller ”væremåden”.

1. Nogle få ord om sansningens status og terminologi i nyere filosofi

I filosofiens historie siden Descartes behandles sansningen overvejende erkendelsesteoretisk. Sansning betyder sanselig erfaring, og diskussionen drejer sig om arten, væsentligheden og betingelserne a priori for de erfaringer, vi gør med vore sanser.

Sansningen er selvfølgelig også et emne inden for æstetikken. Men også hér tolkes sansningen for det meste – og ofte med en form for selvfølgelighed – som erkendelse, for så vidt den overhovedet behandles mere end stedmoderligt. (Kant er den store undtagelse).

Da A.G. Baumgarten i en forelæsning i 1742 introducerer begrebet 'æstetik', er hans ærinde således ikke at gøre rede for en sansning, der ikke er epistemisk, men at rehabilitere de forskellige former for sanselig erkendelse, der ikke er bundet til forstanden. Når jeg ser solen stå op af havet, er det falsk for forstanden (som åbenbart kan sin Kopernikus!), men æstetisk bærer det på en sandhed. Begrebet æstetik – af græsk 'aisthētikē (techne)' dvs. "(kundskaben om) det, der sanses" – defineres generelt som "Wissenschaft sinnlicher Erkenntnis" eller "scientia cognitionis sensitivae"⁴. Imidlertid, hævder Baumgarten, har sansningen af det *skønne* en særlig fremragende plads, idet skønhed betyder sanseligt erkendt fuldkommenhed. Og selv om Baumgarten aldrig opgiver sin vision om en systematisk undersøgelse af alle (som han kalder det) "lavere erkendelsesformer", kommer æstetikken i praksis allerede hos ham – og især hos hans samtidige – til at betyde, hvad den betyder i dag: teorien om skønheden.⁵

Kant forholder sig anerkendende til Baumgartens analytiske iagttagelser, men polemisk til hans forsøg på at bringe bedømmelsen af det skønne under fornuftsprincipper og formulere en egentlig videnskab om skønheden. Skønheden er ikke noget, vi sanser, men noget, vi føler. Det skønne eller "ophøjede" må – som Kant udtrykker det i *Kritik der Urteilkraft* – søges "im Gemüthe des Urtheilenden, nicht in dem Naturobjecte" (Kant, 1790, § 23). Opgaven bliver da at vise, hvorledes bedømmelsen af skønheden som subjektivt fænomen alligevel kan tilskrives en form for almengyldighed.

I den forbindelse gør Kant rede for de sinds- eller erkendelseskræfter, der er virksomme, når vi sanser en genstand og finder den skøn. Dét kan udmærket betragtes som en teori om en sansning eller en sanselig indstilling, der ikke er epistemisk. På den anden side er det et spørgsmål, om ikke Kant med sit skarpe skel imellem, hvad der hører subjektet hhv. objektet til, alligevel betragter det sanselige forhold til genstanden som epistemisk.⁶ I alle tilfælde er Kant nok så alene blandt historiens store tænkere om at udvikle en teori i sådanne baner. Med sin udlægning af det kunstske og hævdelser af dets forrang for det naturskønne åbner han selv vejen bort fra skønhedslæren mod en egentlig kunstfilosofisk tænkning, der spørger efter kunstværkets væsen og dets betydning i menneskelivet, individuelt og socialt. Smagsæstetik viger for geniæstetik. Geniets kunst består deri, at han gør erkendelseskræfternes frie spil i sansningen af det skønne *meddeleligt*.⁷ Og det er nu engang mere interessant, hvad der står i en meddelelse, end hvilke briller, man skal bære for at læse den. Forskellen mellem journalistens nyhedsnotits og digterens digt er et spørgsmål om, hvad der *står* i notitsen hhv. digtet. Den særlige tilgang, der skal til for at møde notitsen som notits, digtet som digt, er i alt fald af mindre interesse for refleksionen.

Går vi videre, ser vi, hvorledes allerede Hegel – som Schelling, Solger og flere andre blot en generation efter offentliggørelsen af *Kritik der Urteilkraft* – i princippet tager afstand fra ordet 'Ästhetik', om end de accepterer det i praksis, da det nu engang

er blevet etableret som term i diskursen. Det hører en forgangen tid til, siger Hegel, ”als man in Deutschland die Kunstwerke mit Rücksicht auf die Empfindungen betrachtete, welche sie hervorbringen sollten” (Hegel, 1819, Einleitung). Ritter siger ligeud: ”Auf dem von Kant eröffneten Wege der Kunstphilosophie erreicht die ästhetische Theorie der Kunst ihre Vollendung und ihren Abschluss” (J. Ritter, 1971). – Men med denne forskydning rykker også interessen for en mulig særlig sanselig indstilling til kunsten eller til det skønne i almindelighed i baggrunden.

Disse få bemærkninger om det historiske kan ikke blive til pointer, før der er gjort rede for begreber som epistemisk og dvælende sansning i almindelighed og bør for så vidt springes over ved første gennemlæsning af artiklen.

Frem til midten af 18. århundrede er erkendelsesteoriens terminologi vedr. sansning temmelig flydende. Først hos Kant og Thomas Reid udmøntes begrebsdannelsen i en dichotomi, der siden har ligget nogenlunde fast: Sanselig erfaring er et spørgsmål om (tysk) ’Empfindung’ og ’Anschauung’ eller (engelsk) ’sensation’ og ’perception’. På dansk siger vi ’sansning’ og ’anskuelse, iagttagelse, perception’. Ordet ’sansning’ gælder altså enten – overskriftsmæssigt – som samlebetegnelse eller den gælder mere reflekteret som betegnelsen for en slags ”forstadium” til den sanselige erfaring. Kant betegner ”die Empfindungen” – sansningerne – som ”das Reale der Anschauung” eller som ”die Materie der Erscheinung” (Kant, 1783, § 24; Kant, 1790, § 3).

Det, jeg i det følgende kalder ’epistemisk sansning’, svarer nogenlunde til Kants ’Anschauung’. De to begreber har i alt fald én afgørende pointe til fælles: den sanselige erkendelse finder sit udtryk – og lader sig i princippet fuldt og helt udtrykke – i en *dom*. Jeg fastholder imidlertid udtrykket ’epistemisk sansning’, da mit ærinde netop er at sammenligne den sanselige indstilling, der tjener erkendelsen med en sanselig indstilling, der ikke gør det.⁸ Sansningen er altså overbegrebet. Distinktionen skal drages inden for domænet sansning. Om der i øvrigt er flere sanselige indstillinger end den epistemiske og den dvælende, vil ikke blive drøftet i det følgende. (Se dog fodnote 35 s. 23 om ”adspredd sansning”).

Denne artikel er ment som et afsæt til en bestemmelse af fænomenet musikalsk sansning, idet den går vejen over et mere generelt begreb om æstetisk sansning og et endnu mere generelt begreb om en dvælende sanselig indstilling. Udtrykket ’æstetisk sansning’ synes bogstaveligt taget at være dobbeltkonfekt: ”sanselig sansning” burde det betyde. Men som jeg ser det, er der mindst to gode grunde til at beholde det: (i) Ordet ’æstetik’ har for længst etableret sig i en betydning, der ikke direkte *aftedes* af begrebet ’sansning’. (ii) En ”sanselig sansning” kan forstås som en sansning, for hvilken det gælder, at sansningen selv er dens ærinde. Og det er ikke nogen ringe karakteristik af sansningen, når den er dvælende.

Al æstetisk sansning er dvælende, men ikke enhver dvælende sansning er æstetisk. Det er muligt at dvæle sanseligt ved noget uden at befatte sig med dets skønhed, det være sig skønheden i kunsten eller det naturskønne. Hvad der specifikt gør sansningen ”æstetisk” – er det genstanden? er det det, sansningen ”har sans for”? eller er den æstetiske sansning en særlig modus af den dvælende sansning? – vil i øvrigt ikke blive drøftet i denne artikel.

Eksemplerne i det følgende bør have en bemærkning med på vejen. De er hovedsageligt hentet fra visuel sansning, og man kan hævde – med rette hævde – at en undersøgelse af

dvælende sansning, der er foranlediget af og skal føres tilbage til en specifikt musikalsk sansning, fortrinsvis burde betjene sig af auditive eksempler. Men sproget ”tænker” bedre visuelt end auditivt. Filosofiske pointer i almindelighed er enklere at ”anskueliggøre” – som det netop hedder – med visuelle eksempler end med auditive. Og for så vidt det i øvrigt går an at opretholde et almenbegreb om dvælende sansning, burde det heller ikke gøre nogen forskel.

2. Handlingens og hændelsens temporale former

Sondringen mellem *epistemisk* og *epimonisk* sansning vil i sidste ende (se s. 13f.) vise sig at være et spørgsmål om tid dvs. *tidslighed*. Til at begynde med kan vi slå fast, at det at sanse er noget, vi *gør*, og at menneskelige gøremål i videste forstand findes i tre temporale former: (1) *Aktion* (”handling”, eng. ’*action*’): Jeg siger en besked. Jeg lapper en cykel. Jeg laver middagsmad. Jeg henter avisen. Jeg flytter lampen hen til lænestolen. (2) *Aktivitet*: Jeg passer børn. Jeg læser *i* avisen. Jeg flytter (*på*) en stol. Jeg spadserer i skoven. (3) *Akt*: Jeg ankommer med toget. Jeg slår i bordet. Jeg lukker bogen. Jeg passerer målstregen. Jeg slukker for fjernsynet.^{8a}

Distinktionen mellem aktioner, aktiviteter og akter drages vha. begrebsparret ’være i gang med/ikke være i gang med’ og begrebsparret ’gøre/have gjort’. Vi får således:

Aktioner og aktiviteter er gøremål, du kan være *i gang med*. – En akt kan du ikke være i gang med.

Et gøremål P er en aktivitet eller en akt, hvorom det gælder, at idet jeg *gør* P, *har* jeg *gjort* P. Når som helst jeg passer børn, *har* jeg passet børn. Når som helst jeg læser i avisen, *har* jeg læst i avisen. Når som helst jeg slår i bordet, *har* jeg slået i bordet, når som helst jeg slukker for fjernsynet, *har* jeg slukket for fjernsynet. – P er en aktion, hvis det gælder, at idet jeg *gør* P, har jeg *ikke* gjort P, og (følgeligt) hvis jeg *har gjort* P, *gør* jeg ikke P. – Lidt enklere: En aktion er et gøremål, du logisk taget kan blive *færdig* med. Akter og aktiviteter er gøremål, du *ikke* kan blive *færdig* med: Akter, fordi du ikke kan være i gang med dem; aktiviteter, fordi de ikke implicerer et begreb om, hvad det vil sige at blive færdig. Aktiviteten kan høre op, *du* kan holde op, men ikke blive færdig.⁹

En aktion eller aktivitet, du er i gang med, er trivielt nok en aktion eller aktivitet, det er *muligt* at være i gang med. Og det indebærer, at der når som helst er noget, du umiddelbart kan – umiddelbart er i position til at – gøre. Gangen, du ”er i”, når du er i gang, består af skridt. Der er altid et skridt, du skal til at tage og kan tage: det er det, der menes med, at det er ”det næste”. (Det, du umiddelbart kan gøre, kan godt være at afvente noget, tænke dig om, etc.). Som sådan udmøntes enhver aktion eller aktivitet i en kortere eller længere sekvens af akter.¹⁰ Det, der gør den akt til en akt i den aktion/aktivitet, er det, som aktionen/aktiviteten overordnet går ud på.

Når vi har at gøre med menneskelige gøremål, betyder ’gjort’ som oftest ’lykkedes’. En aktion og en akt lykkes en gang for alle, og da – og først da – er den ”gjort”. En aktivitet lykkes når som helst og lige så længe, aktøren er i gang med den, og dermed er også den ”gjort”. Men for at kunne lykkes hhv. mislykkes må det, jeg gør, allerede gælde som opgave eller forehavende, dvs. det må være projekteret. Ethvert gøremål er således udspændt mellem ”projekteret” og ”lykkes”.

At lykkes: det er, hvad det i triviell forstand *skal*. Men det indebærer, at hvad enten du skynder dig eller ikke, hvad enten du undervejs nyder det og glædes ved det eller ikke, etc., så drejer det sig i gøremålet *som* gøremål ikke om at *gøre* det – være i færd med det – men om at få det *gjort*. Der er tale om en særlig henvisning til eller *rettethed* imod fremtiden, som vi vil vende tilbage til s. 13f.

Når det, vi gør, er at se eller høre, udmøntes de samme tre temporale former således:

- (1) At se/høre kan være en *aktion*. – Jeg ser efter, om alle gæster er ankommet: Når som helst jeg er i gang med at se efter, *har* jeg ikke set efter. Jeg er ikke færdig. – Jeg læser avisen: Jeg er i gang med at læse den, og derfor har jeg ikke læst den. – Jeg hører beskeden: Jeg er i gang med at høre den og har ikke hørt den.
- (2) At se/høre kan være en *aktivitet*. – Jeg holder øje med børnene. Jeg er i færd med det, men når som helst jeg holder øje med noget, *har* jeg holdt øje med det. – Jeg lytter til bølgeslaget. – Jeg læser *i* avisen.
- (3) At se/høre kan være en *akt*. – Jeg ser, at lyset er tændt. Når som helst, jeg *ser*, at..., *har* jeg set, at..., og jeg kan ikke være i gang med det. – Jeg hører, at det er Peter, der kalder. Det er muligt, jeg hører Peter kalde, et stykke tid *før* jeg hører, at det er Peter. Men når jeg hører, at det er Peter, der kalder, *har* jeg hørt det. – Jeg ser et lysglimt. – Jeg hører bogen blive smækket i. (I de to sidste eksempler er det genstanden selv, der gør sansningen til en akt).

Også hændelser i naturen og i verden i almindelighed har de samme former.

- (1) Al sneen på toppen af bjerget smelter. Men så længe den er ved at smelte, *er* den ikke smeltet. Den er i gang med det... og *nu* er al sneen smeltet. – Samme tidslige struktur som en *aktion*.
- (2) Det regner. Det regner stadig, og når som helst det regner, *har* det regnet. Før eller senere holder det nok op... Og *nu* holdt det op. – Samme tidslige struktur som en *aktivitet*.
- (3) Stenen rammer jorden. Det er ikke noget, den kan være i gang med. Når den rammer jorden, *har* den ramt jorden. – Samme tidslige struktur som en *akt*.

Men i naturen – i alt fald den ”døde” natur – gives ikke ”lykkes” og ”mislykkes”. Der gives ”ende”, men ikke ”mål”. På græsk betyder ’telos’ både ”mål” og ”formål”, men – mest grundliggende – ”ende”. Aristoteles tænker derfor lige så rigtigt som Galilei, når han hævder, at en sten, der falder, har jorden som ”telos” (Aristotle, 1957). Et fald betyder ”et fald til jorden”, og da er ”jorden” eller ”rammer jorden” bevægelsens telos.

3. Sansningens umiddelbarhed

Det, som sanses, kalder vi sansningens *genstand*, men da i vid forstand: genstanden kan være en ting eller et levende væsen (en bog, et hus, en rose, en hest, en mand), den kan være en hændelse (et regnvejr, et trafikuheld), den kan være et forløb/proces (et udviklingsforløb, en kemisk proces), og – særlig vigtigt i vor sammenhæng – den kan være en kendsgerning

Forholdet mellem sansning og genstand er *umiddelbart*. Det sansede må være noget, (a) der *viser sig*, (b) sanses således *som* det viser sig, og (c) *idet* det viser sig. Det sidste indebærer, at sansningen i ethvert nu er en sansning af noget, der viser sig i samme nu. At det sker ”i samme nu”, betyder ikke blot, at det sker på samme tid (fx på samme klokkeslæt) og evt. på samme sted, men at nu’et i ”nu, hvor X viser sig (foreligger, fremtræder)” og ”nu, hvor jeg sanser X” tillader sammenskrivningen ”nu, hvor X viser sig og hvor jeg sanser X”.

Løgstrup har et begreb om et i *rumlig* forstand umiddelbart forhold mellem sansning og genstand, eksempelvis mellem synet og det sete. Sansningen er, siger han, ”allestedsnærværende”: ”Sansende er jeg til stede i et vidt og åbent rum, hvor min opmærksomhed kan hæfte sig snart ved det ene snart ved det andet. Alt imens jeg, hvad mit legem angår, er på afstand ... [af tingene]. ”... allestedsnærværelsen betyder, at der i sansningen ingen afstand er til det sansede.” (Løgstrup, 1984, s. 19-20). At forholdet mellem sansningen og det sansede er ”afstandsløst”, betyder, at det er *umiddelbart* i den forstand, at der ikke er noget ”imellem”.

Den kvalificerede æstetiske sans – sansen for det skønne – kaldes også ”smag”. Hvorfor det? Fordi afstandsløsheden mellem smagen og det smagte – som mellem følelsen og det følte – betegner en umiddelbar kontakt. Du kan kun smage det, du berører med tungen – lige som du kun kan føle (mærke) det, du rører ved med kroppen.

Hvad hørelsen angår, er der jo en fysisk afstand, for så vidt lyden er lyden *af*... Men jeg kan også høre lyden ”akusmatisk” dvs. formedelst dens lydlige karakter og kvaliteter: en høj lyd, en treklang etc. – Det sete derimod er nødvendigvis på fysisk afstand af øjet. Hér består afstandsløsheden i, at *blikket* umiddelbart er ”derovre”, ”falder på...”, etc.¹¹

4. Se/høre og sanse

Fra begrebet om sansningens *tidslige* umiddelbarhed følger nu, at jeg i dagligsproglig forstand meget vel kan ”se/høre” uden at det, jeg ser/hører, er noget, jeg ”sanser”. Et par (vigtige) eksempler:

- (1) ’At se efter noget’. Det, jeg ser *efter*, sanser jeg ikke, mens jeg ser efter det. Jeg sanser det først, når jeg har fået øje på det og dermed ikke ser *efter* det længere.
- (2) ’At se sig for’. Synet har ikke nogen manifest genstand, men betegner et praktisk og aktivt beredskab, idet det forbinder sig med sin genstand i dens mulighedskarakter. (”Se dig for, ellers...!”)
- (3) ’At have noget for øje’ (”to have an end in view”). Det, jeg i praksis har for øje, er det, jeg handler med ”med sigte på”, ”rettet imod” e.l. – fx fremstillingen af en ting (en skål, en seng, et måltid mad) – men netop endnu ikke har gjort. Så længe jeg har det for øje, sanser jeg det ikke. Og når jeg – omsider – sanser det, har jeg det ikke længere for øje. Aktionen får mening og retning fra det, som skal gøres, men om sansning kan der ikke være tale.¹²

Her melder sig følgende spørgsmål: Er det rimeligt – ikke snarere vildledende – at betegne eksempelvis ”se efter...” som en modus af ”se”? Det handler vel tværtimod om *ikke* at se – og så forsøge at komme til det? Vel, vi kan godt betegne disse fænomener uden at benytte termer som ’øje’, ’se’ etc. Men det, som i den snævre forstand kaldes ”at se”, forudsætter det, der i den mere omfattende forstand kaldes ”at se”. Hvis det ”at se efter...”, ”at se sig for”, ”at have noget for øje”, etc. ikke hørte med til det, vi *er*, ville vi *intet* se og fundamentalt være blinde – omtrent som et spejl er blindt. Vi ser ikke, fordi vi har øjne. Men eftersom vi i den omfattende betydning af ordet ”ser”, kan vi ”bruge øjnene”.

5. Epistemisk sansning

Sansningen er *epistemisk* – altså erkendende – når det, der sanses, i princippet kan udtrykkes i en *dom*. Dommen hævder, at noget er tilfældet. At noget er tilfældet, vil sige, at det er en *kendsgerning*. Kendsgerningen ”*p*” er det, der gør dommen ’*p*’ sand. Den epistemiske sansning har således formen ’jeg sanser, at *p* er tilfældet’ eller blot ’jeg sanser *p*’.¹³ At jeg sanser, at *p* er tilfældet, er selv en kendsgerning. Og den kendsgerning, at jeg *sanser*, at *p* er tilfældet, foreligger i ét med den kendsgerning, at *p* er tilfældet.

Men idet jeg sanser at *p*, må *p* ikke blot være tilfældet, men også *vise sig* (som værende tilfældet). Det ligger i begrebet om sansningens umiddelbarhed. Det sete må være synligt i samme nu, det hørte må lade sig høre i samme nu. Der er således kun tale om ét nu: ”nu, hvor *p* er tilfældet, hvor *p* viser sig, og hvor jeg sanser at *p*”.

Heraf følger, at ikke alt det, jeg ser/hører er tilfældet, er noget, jeg sanser er tilfældet. Fra ethvert ’jeg sanser at *p*’ følger et ’jeg ser/hører at *p*’, men ikke omvendt. Et par eksempler:

- (1) Jeg ser, at Jensens bil står i opkørslen, jeg ser, at alle lys i huset er tændte, at der kommer røg op af skorstenen etc. Kort sagt: Jeg *ser*, at Jensen er hjemme. – Men det sidste er ikke noget, jeg *sanser*. Ved *synet* af bilen i opkørslen, ved *synet* af de tændte lys etc. *slutter* jeg, at Jensen er hjemme. Om sansning kan der ikke være tale, når det, jeg ser, ikke er noget, der kommer til syne. Først når Jensen kommer frem i vinduet, eller jeg går ind i huset og træffer ham, *sanser* jeg, at Jensen er hjemme. (Distinktionen mellem 'se' og 'sans' i epistemisk forstand har ikke noget at gøre med det forbehold, man undertiden må tage, når man slutter sig til noget snarere end ser det "med egne øjne").
- (2) Jeg ser i telefonbogen, at Jensen har telefonnummeret 86175706. Det er uomtvisteligt noget, jeg ser, men ikke noget, jeg *sanser*. At en person har et (bestemt) telefonnummer, betyder, at han telefonisk kan kaldes op på det nummer. (Og hvad dét vil sige, må videre forklares ud fra en mere omfattende begrebssystematik kaldet 'telefoni'). Men et sådant forhold er ikke noget, der kan komme til syne hér eller dér (hvad enten personen i øvrigt har hemmeligt nummer eller ikke!). Det, der kommer til syne, er, at det står i telefonbogen, at Jensen har nummeret 86175706.¹⁴ Sansningen insisterer på synlighed, men bemærk, at den ikke hermed bortskaffer den *forståelse* eller det *hermeneutiske* princip, der lader det, jeg *sanser*, være tal og bogstaver – eller numre og ord – og ikke blot sorte streger på papir e.l. Ejheller eliminerer den *viden*: at jeg eksempelvis *sanser*, at tallene og bogstaverne står på papir, ikke kun på en hvid overflade. Både siden, bogen og teksten er synlige *som* side, bog og tekst, hvorved kravet om umiddelbarhed i forholdet mellem sansning og genstand er opfyldt.

Sansning er for det meste både tolkende og vidende og som sådan langt fra empiristiske begreber om sansedata og protokolsætninger. Tolkning og viden er ikke noget, som kommer ind imellem sansningen og sansningens genstand og derved bortskaffer umiddelbarheden. Begreber og forståelse er ikke noget, der føjer sig til sansningen ("bagefter"), men hører med til – og kvalificerer sågar – sansningen.

- (3) Sansning med spatiale implikationer: Jeg *sanser* tre kvadratiske flader a, b og c, der hver har to sider til fælles og møder hinanden i rette vinkler.¹⁴ Jeg *ved*, at der er tre andre kvadratiske flader d, e og f, således at enhver flade har en side til fælles med fire af de andre flader etc. Det betyder: jeg *sanser* de tre sider a, b og c *som* (det, de er:) tre sider af en terning, og jeg *sanser* kort og godt en terning hhv. jeg *sanser*, *at* dette er en terning.
- (4) Sansning med implikationer i datid: Hvis jer *sanser*, at fliserne på fortovet er våde, og *ved*, at det har regnet – dvs. jeg *ved*, at fliserne er våde, *fordi* det har regnet – så *sanser* jeg også, at fliserne er *regnvåde*. Det giver god mening at sige, at jeg *ser*, at det har regnet, men ikke at jeg *sanser* det. Jeg kan aldrig komme til at sans' noget, som har været tilfældet.

- (5) Sansning med implikationer for fremtiden: Når jeg ser, at barnet sover *dybt* – dvs. sanser det – er der indbygget en antagelse om, at barnet i en god stund ikke vil vågne af sig selv. Men det forudsagte – at barnet ikke vil vågne af sig selv i en stund – er ikke noget, jeg sanser.
- (6) En bil kan ikke i bare et glimt stå et sted: da *står* den ikke. Fortovsfliserne kan ikke i bare ét nu være våde: da *er* de ikke våde. Etc. I samtlige eksempler ovenfor gælder det, at kendsgerningen bare er en kendsgerning, for så vidt den er – og allerede har været – det ”i et stykke tid”. Hvorledes sanser jeg da en kendsgerning, når sansningen altid er en sansning i ét nu? Svar: At jeg i ét nu – vi kalder det ’nu_n’ – ser, at bogen ligger på bordet, betyder, at jeg netop i ... -da_{n-2}-da_{n-1} sansede det og nu husker det. Sansningen i dette nu implicerer erindringen om eller ”fastholdelsen”¹⁷ af en ubrudt række sansninger, som allerede har været. Vi kan også sige, at sansningen i nu_n dermed ”påberåber sig” sansningerne i ... -da_{n-2}-da_{n-1}. Når jeg i ét nu ser, at bogen ikke blot er lokaliseret til, men ligger på bordet, påberåber jeg mig – eller snarere: påberåber sansningen sig som fænomenet – netop en sådan *stadighed*.¹⁶ (Vi vender tilbage til fænomenet ’stadighed’ s.11f).

Som anført må det, der sanses epistemisk, kendsgerningen, kunne udtrykkes i en *dom*. Sådan må det i princippet være, men dogmet fortjener at få et par ord med på vejen. Som oftest giver vi os ikke af med sætte ord på det, vi sanser. Det er heller ikke sikkert, vi altid ville være i stand til at *finde* de rette ord – og lad gå med det. Men måske *findes* ordene ikke: Jeg ser, at hendes kjole har netop *den* farve: mere er der ikke at sige. Eller jeg ser, at den har præcis den samme farve som... Dvs. jeg ser identiteten, og jeg ser i den forstand netop *denne* farve, som måske ikke har noget navn og heller ikke lader sig beskrive. Går vi til andre sanser – især føle-, lugte- og smagssansen – kommer vi virkelig i forlegenhed. Hvordan dufter en rose – bortset fra at den dufter som en rose? Problemet løser sig ikke ved, at vi i stedet for at tale om ord taler om begreber.

Undertiden skyldes forlegenheden ikke en begrænsning i vokabular eller begrebsapparat: Sæt jeg går i byen for at købe brød hos bageren på torvet. Ad de sædvanlige og velkendte veje kommer jeg til slut om hjørnet og får øje på butikken på torvet. Nu ser jeg den. Nu ser jeg, *at...*? Ja, hvad skal jeg skrive? Der er klart nok tale om epistemisk sansning, men hvorledes lyder dommen? Ikke: ”Nu ser jeg, at bageren ligger på torvet!”, fordi *bageren*, som jeg kender den, *betyder* ”bageren på torvet”. Snarere: ”Nu ser jeg, at bageren ligger *dérovre!*” Dommen handler om butikkens placering i forhold til det sted, jeg befinder mig, idet jeg kommer om hjørnet.

Endnu en nuancering: Sansningen er epistemisk, når genstanden er en kendsgerning. Men selvsagt kan jeg sans mange kendsgerninger i samme nu.¹⁸ *Hvor* mange, er først og fremmest et spørgsmål om, hvordan man tæller dem. Sml. ”Jeg ser, at Jensen står smilende derovre, med blå briller og den sorte hat på skrå” og ”Jeg ser, at Jensen står derovre, at han smiler, at han har blå briller på, at han er iført hat, at hatten er sort, at hatten sidder på skrå”.

Forholdet mellem sansningen og sansningens sproglige udtryk er kompliceret, men vi må afstå fra at forfølge det i denne artikel.

6. Epistemisk sansning i praktisk sammenhæng

For det meste optræder den epistemiske sansning i en praktisk sammenhæng. Det bliver den ikke mindre epistemisk af, så længe epistemisk sansning er defineret ved sin genstand: at noget er tilfældet, eller ved sit sproglige udtryk: en dom, der (sandt) hævder, at noget er tilfældet.

I sin mest elementære form udgør epistemisk sansning løsningen på en opgave, idet dommen gælder som svar på et spørgsmål. Konstruktionen 'se + interrogativ'¹⁹ + *p*' er den typiske form på den opgave, der finder sin løsning – omtrent som svaret på et spørgsmål – i og med den epistemiske sansning. Eksempelvis:

- (a) Er *p* tilfældet? (fx "Regner det?") → Jeg ser (efter), *om p* er tilfældet ("Jeg ser (efter), om det regner"). → Jeg ser, *at p* er tilfældet ("Jeg ser, at det regner!").
- (b) Hvorfor er *p* tilfældet? ("Hvorfor starter støvsugeren ikke?") → Jeg ser (efter), *hvorfor p* er tilfældet ("Jeg ser (efter), hvorfor støvsugeren ikke starter"). → Jeg ser at *q* ("Jeg ser, at kontakten på væggen ikke er tændt!").
- (c) Hvor er A? ("Hvor er avisen?") → Jeg ser (efter), *hvor A* er ("Jeg ser (efter), hvor avisen er"). → Jeg ser, at A er på stedet S ("Jeg ser, at avisen er på reolen!").
- (d) Hvem er ved døren? → Jeg ser (efter), *hvem* der er ved døren → Jeg ser, at Peter er ved døren.
- (e) Hvad sker der i børneværelset? → Jeg ser (efter), *hvad* der sker i børneværelset → Jeg ser, at børnene er oppe at slås.
- (f) Hvordan/hvorledes er vejret? → Jeg ser (efter), *hvordan/hvorledes* vejret er → Jeg ser, at det regner.

Distinktionerne mellem eksemplerne er overvejende grammatisk betinget. 'Hvorfor starter støvsugeren ikke?' ≡ 'Hvad er der galt med støvsugeren?', etc.

Partiklen 'efter' i sætningerne af formen 'jeg ser *efter*, om/hvorfor/hvem/etc. ...' udtrykker det forhold, at jeg først må gøre noget *andet* end at sanse genstanden for at *komme til* at sanse genstanden (fx gå et sted hen, se mig omkring, kaste et blik). Eller den er et udtryk for det helt grundlæggende forhold, at genstanden tilskrives en *a priori* stadighed og således må være der, *før* jeg ser/sanser den. Men – som omtalt s. 4 – jeg *ser* allerede, når jeg ser *efter*. Synet og blikket er aktivt og har en genstand: dét, jeg ser efter. Men jeg *sanser* ikke denne genstand. Sansningen *projekteres*, og som sådan hører den fremtiden til. (Om begrebet 'projektering' se s. 4 og s. 13f).

Det spørgsmål, der starter hver af sekvenserne og involverer den epistemiske sansning, er typisk selv afledt af et forehavende og af vilkårene for dets gennemførelse, lige som den epistemiske sansning på den anden side typisk udløser en handling. Eksempelvis:

- (i) Jeg skal i byen og købe æg → Jeg må klæde mig på til det → Hvordan er vejret? → Jeg ser, at det regner → Jeg må tage regnfrakken på.

- (ii) Jeg skal støvsuge → Støvsugeren starter ikke, når jeg trykker på startknappen → Hvorfor starter den ikke? → Jeg ser, at kontakten på væggen ikke er tændt → Jeg må tænde kontakten.
- (iii) Jeg skal læse avisen → Hvor er avisen? → Jeg ser, at den ligger på spisebordet → Jeg må hente avisen på spisebordet.

'Jeg ser efter, om/hvad/etc.' er modi af 'jeg skal *finde ud af*, om/hvad/etc.' En elementær måde at finde ud af noget på er at se efter.²⁰

For overhovedet at komme til at sanse (se) en bestemt ting må jeg have den i øjesyn, have blikket rettet imod den, etc. At bringe det så vidt kan være noget, jeg gør: Jeg ser efter noget, ser mig omkring og får øje på... Eller det kan være noget, som hænder (mig): Blikket falder på... Som temporal form er sansningen i alle tilfælde en *akt*: Jeg havde ikke fået øje på tingen før. Og idet jeg *får* øje på den, har jeg *fået* øje på den. Blikket var ikke faldet på tingen før. Men idet blikket falder på tingen, *er* det faldet på tingen.

Og idet jeg har fået øje på tingen – idet blikket falder på tingen – ser jeg og har jeg set, *at* den er der. Jeg kan lade det blive ved det. Men jeg kan også gå videre og se, at tingen er sådan og sådan. (Jeg kan også *dvæle* i synet. – Det er væsentligt, og det vender vi tilbage til).

Det kan tage sin tid at bringe sig i position til epistemisk sansning, og det kan være, jeg må bruge både øjne og forstand – og arme og ben – for at se, hvem/hvad/hvorvidt etc., *efter* at jeg har fået på øje på dét, som "sagen" drejer sig om. Men i samme øjeblik, jeg ser, at..., *har* jeg set det. Epistemisk sansning er en akt. Jeg ser ikke, at..., før jeg *har* set, at...

7. At holde øje med...

Epistemisk sansning er altid en *akt*. Jeg kan ikke være i gang med at se at *p*. Jeg kan være i gang med, at finde ud af – gerne se – *om p* er tilfældet, men idet jeg ser at *p*, *har* jeg set at *p*. Epistemisk sansning som aktivitet findes ikke. Det er en vigtig pointe i en større sammenhæng, idet det senere skal vises, at dvælende sansning på sin side altid er en *aktivitet*. Dvs. distinktionen mellem epistemisk sansning og dvælende sansning drages bl.a. vha. disse begreber.

Lad os prøve tesen af ved at studere et – tilsyneladende – modeksempel: at holde øje med noget.– (a) At holde øje med X er en aktivitet: Det er noget, jeg kan være i gang med, og når som helst jeg holder øje med X, *har* jeg holdt øje med X. (b) Det, jeg holder øje med, er noget, jeg sanser. (c) Sansningen er epistemisk, for så vidt den når som helst fastslår, at noget tilfældet. Ergo: At holde øje med noget er epistemisk sansning i form af en aktivitet.²¹

Jeg mener ikke, det holder. Lad os se på et par eksempler:

- (1) At holde øje med vejret kan fx betyde med passende mellemrum at se, hvorledes vejret er (herunder også, hvorledes det tegner sig: det trækker op til..., skyerne er ved at samle sig..., etc.). Dvs. *aktiviteten* at holde øje med udmøntes i en række epistemiske *sanseakter*. Imellem akterne kan aktøren foretage sig andre ting foreneligt med, at han ”hele tiden” holder øje med vejret.²²
- (2) At holde øje med en flok børn, der leger på fortovet ved en befærdet vej, fordrer konstant opmærksomhed. Men også hér udmøntes aktiviteten i en – denne gang ubrudt – sekvens af epistemisk *sanseakter*. Hvad sker der nu? Der sker det, at... (ser jeg). Og hvad sker der nu – dvs. i næste nu? Der sker det, at... (ser jeg). Og nu? Og nu?²³ – Indholdet af de enkelte akter (dvs. hvad der netop skal gøres eller ”ses efter”) giver sig først efterhånden. Der er ikke et ”program” eller en ”rute” på forhånd.

Opmærksomheden er konstant, men det gør den ikke til en ”stirren”:

- (i) Jeg flytter blikket – så at sige strategisk – fra trafikken til børnene, fra det ene barn (som kaster bolden: jeg ser, *at* han kaster bolden) til det andet barn (som griber efter den: jeg ser, *at* hun griber efter den).
- (ii) Du kan også holde øje med noget, der ikke kan overvåges fra ét sted: 200 skolebørn i en skolegård befinder sig som flok betragtet på samme sted, nemlig i skolegården. Men gårdvagten, der skal holde øje med dem, må gå rundt og se (efter), hvordan tingene arter sig.
- (iii) Det kan også være, at *du* må flytte dig, hvis det *objekt*, du holder øje med – og som er ét og det samme hele tiden – flytter sig: Betjenten holder øje med den mistænkte, der til fods eller i bil bevæger sig rundt i byen.

8. Kendsgerningens fænomenologi

Den epistemiske sansning finder sit udtryk i dommen. Dommen, som fældes i dette nu, verificeres af kendsgerningen i samme nu, men da *som et fuldbyrdet forhold*. Fuldbyr-delsen af kendsgerningen hører ikke med til kendsgerningen. Kendsgerningen *er* den fuldbyrdede kendsgerning. Nu'et betegner "omslaget" eller *overgangen fra mulighed til faktum*, men kendsgerningen *er* det faktiske.

Hvad ligger der i denne "overgang"? Bogen ligger på bordet, det er en kendsgerning. Men "overgangen" fandt vel sted, den gang nogen lagde den der, hvorved den kom til at ligge der og stadig ligger der? Svaret er, at ethvert nu, hvor bogen stadig ligger der, er et nu, hvor *stadigheden* går over fra at være en mulighed til at være et faktum. I den første forstand er "overgangen" en hændelse, en forandring, en bevægelse, ved hvilken noget skifter plads. I den sidste forstand er "overgangen" en forudsætning eller mulighedsbetingelse for stadighed så vel som bevægelse *overhovedet*. Overgangen fra mulighed til faktum er ikke noget, som sker i nu'et: den *er* nu'et (Aristotle, 1957, Book IV; Heidegger, 1975, s. 352f).

Det, som i dette nu fuldbyrdes som kendsgerning – og dermed som et muligt objekt for epistemisk sansning – vil herefter, i næste nu og i al evighed, være en kendsgerning og være *den* kendsgerning. Idet kendsgerningen *p* er fuldbyrdet, *daterer* den sig: "fra nu af vil *p* altid være dengang da *p*": Det vil altid være en kendsgerning, at lynet slog ned i laden 11.09.03 kl. 14.15. Og det vil være den samme kendsgerning, men da som "historisk" dateret: "dengang da..."²⁴

Men er "bogen ligger på bordet" ikke en succession af kendsgerninger snarere end én kendsgerning? Lige nu (nu_1) ligger den på bordet, det er en kendsgerning, og i ethvert senere nu er det en kendsgerning, at bogen ved da_1 lå på bordet. Hvis bogen bliver liggende i nu_2 , er dét en kendsgerning, lige som det i ethvert senere nu er en kendsgerning, at den ved da_2 lå på bordet. Etc. Hvor mange kendsgerninger er der? Er der en ny kendsgerning i hvert nu og lige så længe, det måtte være tilfældet, at bogen er på bordet? Ja og nej. At bogen ved nu_2 ligger på bordet, er en anden kendsgerning end den, at bogen ved nu_1 ligger på bordet, for så vidt nu_1 og nu_2 ikke er det samme nu. Men – som allerede påpeget – fænomenet 'ligger' eller blot 'er' implicerer stadighed. Noget "ligger" eller "er" ikke et sted, hvis det kun lokaliseres dér i ét nu.²⁵ Ethvert nu, hvor noget ligger eller er et sted, er et nu, hvor det *stadig* "ligger" eller "er" på det sted. Det vil sige, da_1 - da_2 -...- da_n er ikke blot en række tidspunkter, hvor bogen lod sig lokalisere det samme sted, men er dateringer af et forhold – bogens væren-på-bordet – som i dette nu "stadig er det samme" og i den forstand én kendsgerning.²⁶

Kan en kendsgerning ikke være et fremtidigt – og som sådan ufuldbyrdet – forhold? Det er vel en "kendsgerning", at det er fuldmåne i morgen? Javist, der er tale om en kendsgerning. Men kendsgerningen – og den er fuldbyrdet – er, at det i morgen vil være et fuldbyrdet forhold, at det er fuldmåne. I dag er fuldmånen i morgen en mulighed. – Pointen har ikke noget at gøre med erkendelsesteori. At noget "kun" er en "mulighed", så længe det er fremtidigt, giver rum for en drøftelse af dommens evidens/sikkerhed. Men den "mulige" dvs. "potentielle" fuldmåne forbliver en mulighed, lige gyldigt hvor sikkert det er, at den engang bliver realiseret.

Fuldbyr-delsen af kendsgerningen hører ikke med til kendsgerningen. Men den er heller ikke en kendsgerning "on its own terms". Lad os tage et eksempel. Det er mørkt, det er en kendsgerning. Jeg trykker på kontakten på væggen. Nu er det (blevet) lyst, det er en kendsgerning. Men selve skiftet fra kendsgerningen "det er mørkt" til kendsgerning

ningen ”det er lyst” er vel også noget, der ”viser sig” – er selv et fænomen – samtidig med, at det betegner overgangen fra lysets mulighed til lysets faktum og dermed fuldbyrdelsen af – ikke blot den fuldbyrdede – kendsgerning: ”det er lyst”? Nej, sådan er det ikke. Der er to måder at se det på: (1) Enten er skiftet som kendsgerning slet ikke et fænomen, men et blot logisk derivat: Når ”det er mørkt” og (straks efter) ”det er lyst” begge er kendsgerninger, så må der jo være sket et skift: det følger af noget, der viser sig, men er ikke selv noget, der viser sig. (2) Eller skiftet som kendsgerning er et fænomen, men kendsgerningen fuldbyrdes i ”det er lyst” og – atter – uden at vise sig i selve fuldbyrdelsen.

Pointen lader sig også begribe rent sprogfilosofisk: kendsgerningen ”p”s sproglige udtryk er dommen ’p’. ’Bogen ligger på bordet’ kan udtrykke en kendsgerning, mens fx ’bogen på bordet’ eller ’læg bogen på bordet!’ ikke kan det. En kendsgerning er det, der gør en sand dom sand. Dommen har intet at bestille med det at *blive* sand eller *være blevet* sand, kun med det at *være* sand.

Det er på mange måder, som om sproget selv har ”hørt” det på den måde. En ”kendsgerning” er en gjort gerning, ikke en gerning, som udøves. Det, som ”er tilfældet”, er det, som fik det udfald, at..., dvs. er ”faldet ud”. Det latinske ord ’factum’ (perfectum participium passiv af ’facere’) betyder ”gjort” og netop ikke, for så vidt nogen engang eller lige før gjorde det, men for så vidt det *er* gjort. På tysk hedder en kendsgerning ’eine Tatsache’, hvor ’Tat-’ betegner noget, som blev gjort (jf. ’Tatort’ som ”gerningssted”). Et datum betegner det givne, og igen: ikke for så vidt der er (dvs. var) en giver og en ”givning”, men for så vidt det *er* givet. Som flere andre vigtige filosofiske termer har også brugen af ordet ’factum’ sit udspring i retshandlingen, hvor det benyttes emphatisk om det uomtvistelige, og hvor netop passivformen betoner kendsgerningernes ”objektivitet”. ”Det er en kendsgerning, et faktum, at NN befandt sig på gerningsstedet kl. 10!” Men den emphatiske kraft beror da netop på, at et faktum er et fuldbyrdet forhold. Det kan ikke være anderledes, for så vidt det slet ikke ”kan være”: det *er* sket.

Epistemisk sansning er sansning af kendsgerninger. Den kendsgerning, jeg sanser epistemisk, må være en kendsgerning, der *viser sig* – og viser sig *som* kendsgerning – i samme nu. Når kendsgerningen først er dateret, kan den ikke sanses. Jeg kan ikke sanse, at det regnede i går. Men at noget er/hænder og viser sig i dette nu, betyder, at det netop nu går over fra at være en mulighed til at være et faktum. Når en kendsgerning ”gør” denne overgang, siger vi, at den *fuldbyrdes*. Men kendsgerningen *viser sig* kun som *fuldbyrdet* kendsgerning. Vi kan ikke sanse fuldbyrdelsen epistemisk. Ikke fordi vi – som var der tale om en succession – ”kommer for sent”. Fuldbyrdelsen af kendsgerningen og kendsgerningen ”selv” (dvs. den fuldbyrdede kendsgerning) følger ikke efter hinanden. Der er tale om to aspekter af samme nu. Men en kendsgerning er kun en kendsgerning under aspektet fakticitet.

At kendsgerningen når som helst er den fuldbyrdede (og dermed daterede) kendsgerning, og at epistemisk sansning af kendsgerningen *som* kendsgerning er en sansning af den fuldbyrdede kendsgerning, indebærer, at epistemisk sansning har, hvad jeg vil betegne som *en hældning mod fortiden* (en hældning mod ’Gewesenheit’, ”værethed”).

9. Dvælende sansning som aktivitet

Jeg ser og har set *p* i samme nu. Epistemisk sansning er altså en akt. Dvæle derimod må jeg nødvendigvis gøre i en stund, før det er det, jeg gør: dvæler. Men når som helst jeg dvæler, *har* jeg dvælet. At dvæle er altså en aktivitet.

Passer det? At høre en symfoni – et paradigme på æstetisk og som sådan også dvælende sansning – er vel en aktion, ikke en aktivitet, for så vidt jeg først *har* hørt symfonien, når den er færdig. *Jeg* er færdig, når *den* er færdig. Høre symfonien gør jeg vel kun, hvis jeg hører den til ende?

Formalt kan der ikke indvendes noget mod denne betragtning, men fænomenologisk taget rammer den skævt. At *høre* musikken som musik – dvs. æstetisk-dvælende – betyder først og fremmest at *lytte til* den. Og lytte gør jeg aldrig i blot ét nu. Jeg lytter kun, for så vidt jeg allerede har lyttet en stund. Men når som helst jeg lytter, *har* jeg allerede lyttet. At lytte til musik er altså en aktivitet, ikke en akt eller en aktion. At det, jeg lytter til, ikke er musik slet og ret, men en symfoni – eller en sang eller hvad som helst: genre og stil spiller ingen rolle – betyder, at lytningens genstand har en *ende*.

At symfonien har en ende, betyder ikke, at den på et tidspunkt ”holder op”. Symfonien er en helhed, og som sådan forholder den kvalificerede æstetiske sansning sig når som helst til denne helhed, idet den udfolder sig. – Heidegger taler om den autentiske væremåde som en *Sein zum Tode*, en ”væren til døden”, dvs. mennesket forholder sig når som helst til sin egen endelighed, til eksistensens yderste mulighed: døden. Tilsvarende forholder den kvalificerede sansning af symfonien sig til symfoniens endelighed og er som sådan *når som helst* ”til ende”.

Men lytte eller høre: det afgørende er, at det i dvælende sansning drejer sig om at høre – være ”hørende” – ikke om at have/få hørt. At lytte til musik er ikke et praktisk forehavende, der kan ”lykkes” eller ”mislykkes” (se s. 4). – Lytning behøver naturligvis ikke at være dvælende. Jeg ”lytter” også til en besked, der netop bliver givet. Men da lytter jeg med et praktisk sigte: for at få fat i det, der bliver sagt. Jeg hører ikke for at høre, men for at få hørt.

Epistemisk sansning er en akt, dvælende sansning er en aktivitet. Det var den første forskel, men der er flere, og de fleste stikker dybere. For at drage distinktionen klarest muligt – og derved gøre den så opklarende som muligt – vælger vi et eksempel, hvor sansningens genstand er den samme. Da vil forskellen ligge i den sanselige *indstilling*, og det er den, vi skal forsøge at bestemme. Atter vælger vi eksemplet med de legende børn. I den praktiske sammenhæng drejede det sig om at holde øje med børnene, og vi satte, at sekvensen af epistemiske (syns)akter var ubrudt. Heroverfor sætter vi nu den dvælende sansning: af *de samme børn, den samme leg, den samme dag*.²⁷

Det er den samme aktivitet (legen), der sanses/iagttages i begge tilfælde, og både ’holde øje med’ og ’dvæle ved’ er selv aktiviteter. Det var lighederne. Nu til forskellene.

10. Fremtiden i praksis og dvælen

Når det, jeg gør, i den formale betydning af ordet er en *aktion*²⁸, er jeg når som helst *rettet mod fremtiden*. Aktionen er målrettet, forehavendet er et *projekt*. Det er fremtiden, som kommer først, idet den giver den aktuelle situation sine betydninger som vilkår for

projektets gennemførelse og gør situationen til *den* situation. Og det, som netop forestår, er noget, som umiddelbart bringer mig nærmere målet.

Men ”holde øje med” er som allerede betonet (og atter i formal forstand) en *aktivitet*. Når som helst jeg holder øje med noget, *har* jeg holdt øje med det. Det er altså ikke helt så oplagt, at en aktivitet – i samme forstand som en aktion – er rettet mod fremtiden. Der er ikke noget ”overordnet” forehavende eller ”længere sigt”. I en mere snæver forstand er der ikke noget ”projekt”, for så vidt vi med denne term netop betoner det *middelbare*: at der er en afstand mellem det, det hele drejer sig om, og det, jeg umiddelbart kan/skal gøre for det, det hele drejer sig om. Der er kun det, som umiddelbart ligger for. Der er kun den næste akt i successionen af akter.

Men selv det, der umiddelbart ligger for, ligger for. Også i akten handler aktøren *projektivt*. Det, der umiddelbart skal gøres – dvs. i dette nu projekteres – er det, der i næste nu – for så vidt det lykkes – er gjort. Selv i det umiddelbare ’kan/skal’ – i det umiddelbare forehavende – ligger en rettedhed mod fremtiden.

Vi kan sige det på denne måde: Lige som episteme – herunder den epistemiske sansning – finder sit udtryk i *dommen*, finder projekteringen sit udtryk i et *imperativ*: ”Gør...!” Men det, som kan *bydes*, er endnu ikke gjort. Princippet ”holde øje med” implicerer to imperativer: (1) ”Se lige dér!” – hvorefter blikket eller opmærksomheden rettes mod ”dér”. Og (2) ”Hvis du ser, at..., så gør...!” – og af dette ’hvis’ giver sig mulighed og dermed fremtid.

Dvælen derimod – herunder dvælende *sansning*, som er vort emne – er ikke projektiv, men har et andet forhold til fremtiden. Det vil vi forsøge at klargøre ved at sammenligne den epistemiske og den dvælende sansning af den samme genstand i (det, vi tænker som et) ”*samme nu*”. Genstanden for epistemisk sansning er nødvendigvis en kendsgerning. Lad det hér være den kendsgerning, at Anne står med bolden. Og lad det for argumentets skyld være netop det samme, jeg sanser dvælende. Er der alligevel en forskel? Ja, der er en vigtig forskel, beroende på selve det tidslige forhold.

Den epistemiske synsakt, der består i at konstatere, at noget er en kendsgerning, er selv fuldbyrdet i ét med, at kendsgerningen er fuldbyrdet. At akten er fuldbyrdet, vil sige, at den er *lykkedes*. Og i *samme nu* er jeg ”fri” til at se efter noget andet, fx om Anne bliver stående med bolden (*projectum*: ”Se...!”) for i *næste nu* at konstatere, at det gør hun faktisk (*factus est*: ”Set...!”). Den epistemiske sansning af kendsgerningen – kendsgerningen for så vidt den er fuldbyrdet, og den epistemiske akt for så vidt den er lykkedes – er således nøje forbundet med det forhold, at ethvert gøremål er rettet mod fremtiden. Der er tale om en forbindelse, der stiller og opfylder en grundbetingelse for det, aktøren nødvendigvis skal hele tiden – og som ethvert menneske skal, når som helst og for så vidt det *er* aktør: *videre!* Den *epistemiske sansnings hældning mod fortiden* står i et komplementært forhold til *handlingens projektive rettedhed*.

I ethvert nu er der noget, der er gjort, og noget, der skal gøres. Det, der skal gøres – og *at* det skal gøres – udspringer i situationen først og fremmest af det, der netop er gjort – og af det faktum, *at* det er gjort. I ethvert nu er der fuldbyrdelse og projektering. Projekteringen er ikke selv en ”mental akt” eller ”mental begivenhed”, der udspringer eller udløses af det netop fuldbyrdede. Hvis jeg ”først må tænke mig om, før...”, så er dét projektet. Fuldbyrdelsen af ”dette” og projekteringen af ”det næste” er to aspekter af samme nu, og denne nu’ets struktur er grundlæggende i enhver praktisk væremåde.²⁹

Epistemisk sansning er en akt eller – i praktisk sammenhæng som i eksemplet ”holde øje med” – en aktivitet i form af en sekvens af akter. At dvæle er i formal for-

stand en aktivitet, men den kan ikke gøres op som en sekvens af akter. Dvælen er ikke projektiv. Men når den ikke er projektiv, kan den heller ikke fuldbyrdes i betydningen *lykkes*. Hvor der ikke er noget, der *skal* lykkes, er der heller ikke noget, der *kan* lykkes.

En iagttager kan konstatere, at en person dvæler: det er en kendsgerning, en fuldbyrdet kendsgerning, men det er en fuldbyrdethed, der falder uden for subjektets eget perspektiv, dvs. det perspektiv, der i tautolog forstand hører med til det at dvæle. – Sml. 'Det er en kendsgerning, at NN bygger et hus/læser en avis/holder øje med en flok børn/etc.'. En handling – og nu i videste forstand – bliver ikke en kendsgerning, blot fordi det er en kendsgerning, at der handles. Tilsvarende får dvælen ikke noget fuldbyrdethedsaspekt, blot fordi det er en kendsgerning, at nogen dvæler.

Epistemisk sansning fastslår, at noget er tilfældet – og *bryder op*: Jeg ser, at bogen er på bordet → jeg har set det og er dermed allerede brudt op fra det at se, hvor bogen ligger, almindeligvis for at se eller gøre noget andet, se eller gøre et "det næste".³⁰ Opbruddet i sansningen er på det nøjeste forbundet med genstandens væsen som kendsgerning dvs. som noget, der altid allerede er fuldbyrdet. Som sådan er opbruddet en nødvendighed.

I dvælende sansning gives ikke noget opbrud. Jeg betragter det samme billede en stund, opholder mig ved det. Kanhænde opmærksomheden flytter sig. Noget påkalder sig opmærksomheden, melder sig, pludselig får jeg øje på en detalje eller et motiv, der er noget, jeg gerne vil se nøjere på etc. Om et opbrud er der alligevel ikke tale, da den skiftende opmærksomhed frem for alt beror på og tjener *sammenhængen*.³¹

Når jeg har gjort X – herunder: har sanset, at det eller det er tilfældet – er jeg ikke blot fri til at gøre det næste. Jeg er også fri til at *glemme* det, jeg har gjort, dvs. glemme at jeg gjorde det. Når jeg holder øje med børnene, gør det ingen praktisk forskel, hvorledes det stod til med børnene for lidt siden, men drejer sig alene om, hvor de er, og hvad de gør nu. Jeg vil bruge det udtryk, at det, som blev *gjort* i praksis, også "*står til glemsel*" i praksis.³² Og det gælder i princippet al praksis, ikke kun de gøremål, der har samme logisk-temporale form som "holde øje med". Hvorledes det?

Hvis jeg lige nu og hér er på vej til noget, betyder det ikke noget, hvordan jeg kom *hertil*, men alene, hvordan jeg kommer videre til stationen *herfra*. – Hvis jeg lægger kniven fra mig et øjeblik under arbejdet, er det bedst jeg husker, hvor jeg lagde den. Javist, men kun for at vide, hvor den ligger, når jeg skal bruge den igen. Erindringen om selve handlingen hører ikke med i beredskabet til en senere handling. – Hvis forehavendet er at opfatte en besked, kan det ikke nytte noget, at jeg hele tiden glemmer det, jeg netop hørte. Vist så. Men det drejer sig stadig ikke om at erindre hændelsen – udsigelsen – men om at huske indholdet, dvs. hvad der blev sagt.³³

I dvælende sansning står det, jeg netop har sanset eller sansede for en stund siden, ikke til glemsel. Naturligvis kan jeg udmærket glemme det, jeg så eller hørte, efter en kort stund (skønt der som nævnt er grænser for, hvor kort den kan være, for at vi kan tale om "dvælen"). Men det gør en forskel, hvor meget jeg erindrer. Hvis det er et kunstværk, jeg sanser – hvis jeg fx lytter til musik – vil det, jeg erindrer *som sanset*, berige, belyse, modificere, sågar protestere imod det, jeg sanser lige nu. Erindringen *kvalificerer* den æstetiske sansning. Det, som sanses i dvælen, "*står til erindring*" i dvælen.

11. Nu'et i epistemisk og dvælende sansning

At dvæle sansende er ikke noget, vi ”gør med sanserne”, men en måde at *være* sansende på. Set udefra – fx i den praktiske foretagsomheds perspektiv – defineres det negativt: som en ”træden-ud-fra” eller ”hvilen-fra” det, man er i gang med. At dvæle er at holde en pause eller gøre et ophold *mellem* to praktiske sessioner. Men i dvælen's eget perspektiv – i den dvælendes eget perspektiv *som* dvælende – er der ikke tale om en pause, og ikke om et ophold *imellem...*, men om et ophold *ved...*

Både dvælen og handling kan afbildes som stræk på en tidsakse eller dateres i en tidsregning: min tid, fællesskabets tid, den globale tid. Men de leves – og da netop i tidslig forstand – helt forskelligt. Når jeg er *i gang med* et praktisk gøremål, er det, jeg netop har gjort (herunder det, jeg epistemisk ser og dermed netop har set), typisk udgangspunktet eller afsættet for det næste, der skal gøres. Jeg er ”i gang” betyder da: jeg ”går videre”, hvorved ethvert ”dette nu” viger for et ”næste nu”.

I dvælen gives der strengt taget ikke noget ”næste nu”. Nu'et er ikke det aktuelle nu i en sekvens af nu'er, men et ”felt”, hvori det at blive præsent ikke uden videre indebærer en fortrængning af det, som allerede er præsent. Nu'et – ”nu”, ”jetzt”, ”now” – fyldes og bliver til ”Au-gen-blick”, ”Ø-je-blik”, ”Main-te-nant”. (Buber taler om ”das Augenblick” som ”erfüllte Gegenwart”).³⁴

Det praktiske forehavende ”tager sin tid”, siger vi. Det drejer sig om at få *set* og *gjort*. Øjeblikket derimod *er* (sin egen) fylde, hvorved det ikke *tager* sin tid, men *er* sin tid. Det drejer sig om at *se* og *gøre*.³⁵

I praksis er ethvert nu et nu, hvor noget er gjort, og noget andet skal gøres. I ethvert nu bryder jeg op fra det faktiske for at handle/sanse i det *næste nu*. Den praktiske foretagsomhed kan aldrig forliges med nu'ets princip, med nu'ets overgangskaraktter. – I dvælen derimod gives ikke noget opbrud og dermed ikke noget ”næste nu”, før det netop bliver et ”*dette nu*”. Næste-nu'et som princip har ingen plads i dvælen. I ethvert nu følger dvælen nu'ets eget princip: *overgangen*. Nu'et, sagde jeg, betegner overgangen fra mulighed til faktum. Dvælen ”gør overgangen med”. Og derved bliver dvælen en ”væren i nu'et”.

At ”gøre overgangen med” vil ikke sige at følge en bevægelse. Overgangen fra mulighed til faktum er ikke en særlig slags bevægelse, men en forudsætning eller mulighedsbetingelse for bevægelse overhovedet. Der er heller ingen forskel imellem at dvæle ved noget, der bevæger sig, og noget, der ikke bevæger sig. Der gør heller ikke nogen forskel, om jeg selv bevæger mig eller ikke.

Men hvis jeg i nu'et skal gøre overgangen med, må jeg møde det mulige som muligt. Jeg møder det ikke som noget, der lige straks – i næste nu – skal/vil/kan ske, men i dette nu i dets mulighedsaspekt. Om epistemisk sansning sagde jeg, at den, idet den sanser kendsgerningen *som* kendsgerning – og det vil nødvendigvis sige: som *fuldbyrdet* kendsgerning – får en hældning mod fortiden, mod ”Gewesenheit”. Om dvælende sansning gælder det, at den, idet den møder det mulige *som* muligt, får en *hældning mod fremtiden*.³⁶

Både praksis og dvælen er karakteriseret ved deres forhold til fremtiden. Men for praksis' vedkommende er forholdet projektivt. Forehavendet betegner en rettedhed mod noget, der (endnu) ikke er præsent, og som sådan ikke kan sanses. Selv det, der umiddelbart ligger for, ligger stadig for. Sanset bliver alene kendsgerningen og da netop som

kendsgerning dvs. som fuldbyrdet. Det, jeg skal se, ser jeg endnu ikke. Og det, jeg ser, ser jeg ikke, før jeg *har* set det. – Dvælende sansning derimod forholder sig sanseligt åbent til fremtiden: den imødekommer det mulige og går med det over fra mulighed til faktum. I den forstand sanser den det præsente *som* præsente.

Når vi om en person siger, at han ”lever i nu’et”, betyder det ikke, at han praktiserer en illusion om, at tiden ikke går; heller ikke, at han bestandigt glemmer, hvad han har set/gjort, så såre han har set/gjort det; heller ikke, at han ikke ser/mærker forandringer eller sågar ikke kender til før og efter.

”Han så ud over havet og levede for en stund helt i nu’et.” Ja, ”for en stund”. Hvornår: fra... til...? Jo, fra kl. 10.10 til 10.20; eller lige indtil det pludselig ringede på døren. – At der findes en ”objektiv” datering, gør ikke ”væren i nu’et” til en illusion.

Men hvordan kan man ”leve i nu’et”? Der kommer jo hele tiden et nyt nu? Nu’et *fylde* hele tiden af noget nyt. Dvs. det er hele tiden noget nyt, der går over fra mulighed til faktum. Men så længe, jeg gør overgangen med, lever jeg i nu’et. Det skete er ganske rigtigt det, som jeg gjorde overgangen med. Men overgangen ”selv” – som fænomen – kan aldrig blive fortid/datid, da den når som helst er det, som gør det nutidige præsente.

Jeg holder øje med børnene. Hvis det eller det sker, så grib ind. Men det og det sker, og jeg griber ind: Er dette ikke at ”møde fremtiden”? Det kan man naturligvis godt sige, men mødet i beredskab og indgriben er anderledes end mødet i en dvælende modus. Indgrebet sker, før ulykken sker, dvs. ville være sket, med mindre jeg havde grebet ind. Jeg møder ikke ulykken i nu’et, men foregriber den. Jeg handler i dette nu for at undgå, at det, som endnu er en mulig hændelse, faktisk hænder. Jeg sanser ikke ulykken, men har den – i projektiv forstand: som *undgåelse* af ulykken – i sigte.

I det praktiske liv taler vi også om at være ”udsat” for noget, typisk en fare, noget det følgelig drejer sig om at undgå (i tide). Da dvælen overhovedet ikke forholder sig projektivt til fremtiden, kender den heller ikke til fare, og følgelig heller ikke til at undgå fare. Derimod er den stadig ”udsat”, for så vidt den lader sig berøre af tingene uden at kende tingenes betydning i en sammenhæng, der hele tiden bliver større.^{35a} Selve den dvælende indstilling er en ”udsættensig”.

I praktisk sammenhæng er det mig, der ud af det praktiske hensyn spørger efter genstanden og finder svar *i/ved* synet af genstanden. Det er mig, der kommer til genstanden. I det dvælende forhold, i *epimonē*, udsætter jeg mig for genstanden og hengiver mig til den, hvorved det snarere bliver genstanden, der kommer til mig. Det er genstanden, der uopfordret – og uden for ethvert praktisk hensyn – siger mig noget, herunder inviterer mig til at spørge den om hvad som helst.

I den praktiske foretagsomhed er sanserne nødvendigvis *aktive*. Der er noget at se efter, holde øje med etc. Sansningen selv er inddraget i et forehavende. Men også den dvælende sansning kan være aktiv, *vil* alleroftest være det – og den kvalificerede æstetiske sansning *må* være det: Jeg lytter opmærksomt til musikken, sanserne er åbne i beredskabet på at sanse. Ellers har sansningen ikke realiseret sin æstetiske indstilling og *er* strengt taget ikke æstetisk.

At dvælen specifikt er *sanselig* – altså: at der er tale om en dvælende *sansning* – betyder, at det, jeg dvæler *ved*, er noget, jeg sanser. Sansningens gen-

stand må nødvendigvis vise sig i det nu, hvor den sanses. Det ligger i sansningens umiddelbare forhold til genstanden, og således var det også med epistemisk sansning. Men genstanden for epistemisk sansning er den fuldbyrdede kendsgerning – at noget *er* tilfældet – hvorimod fuldbyrdelsen af kendsgerningen selv blev ”overset”. Den *måtte* overses, eftersom kendsgerningen kun *viser sig* som fuldbyrdet. – Dvælende sansning derimod sanser kun det faktiske, for så vidt den allerede møder det som mulighed. Således er det ikke muligt at sanse kendsgerningen i en dvælende modus. Det betyder, at ikke engang *genstanden* for epistemisk sansning og dvælende sansning kan være helt den samme. (Hvilket igen vil sige: ”Eksperimentet” s. 13f. kan strengt taget ikke gennemføres!)

12. Stemthed

Kant skelner erkendelsesteoretisk mellem *Empfindung* og *Gefühl*. ’Empfindung’ relaterer erkendelsens genstand til erkendelsens subjekt som ”die objektive Vorstellung der Sinne”. ’Gefühl’ derimod er et rent subjektivt forhold (de følelser sansningen fremkalder eller vækker). Også hér er der en tidlig forskel. Sansningen (som *Empfindung*) er umiddelbar, som det berørte med det berørende. Følelserne derimod fremkaldes eller ”vækkes”, som en virkning af en årsag. Man hensættes i en stemning, som måske kun varer, til genstanden er borte, måske varer længe efter.

En sådan distinktion gælder ikke for dvælende sansning. I dvælende sansning er det tværtimod en pointe, at *Empfindung* og *Gefühl* *ikke* kan skilles ad. Stemningen som eftervirkning af noget finder vi over alt i menneskelivet, i både gøren og laden. Men i dvælende sansning er stemningen ikke en virkning af sansningen, men et moment ved sansningen selv. Dvælende sansning møder det mulige, idet det bliver præsents, og følger det i overgangen fra mulighed til faktum. Og som sådan lader sindet sig uophørligt røre ”i takt med” det sansede, *idet* jeg sanser det. Sansningen *er* stemt!³⁷

Jeg ved ikke, hvordan en bestemt akkord *føles*, og jeg ved slet ikke, hvordan jeg skulle beskrive det. Det vigtige er – i den musikalske sansning – *at* den føles og føles på en bestemt måde dvs. forskellig fra andre akkorder. Sindet bevæges i kroge og takter, som det måske, måske ikke kendte til i forvejen (og måske kun kendte fra musik, og måske kun fra *denne* musik), og som kun *denne* sansning (den passage, den dag, den gang, måske flere gange, måske hver gang) fører sindet ind i.

I epistemisk sansning er stemningen en virkning af sansningen og i øvrigt uvedkommende eller sågar forstyrrende for det epistemiske ærinde. I dvælende sansning kommer sanserne genstanden i møde og stemmes derved, af og i takt med at genstanden viser sig.

Det lyder sært at tale om en ”dvælen” ved Picassos *Guernica* eller første sats af Mahlers 2. Symfoni.³⁸ Det er så langt fra kunst, man nyder i ro og fred, hvis man i øvrigt åbner sig og opmærksomt møder kunstværket dér, hvor det vil mødes, og sågar rives med. Her er det vigtigt (atter) at fremhæve, at ’dvælen’ betegner en sanselig indstilling eller væremåde og ikke siger noget om arten af sansningens genstand. Og netop indstillingen – *epimonē*, opholdet, tilstedeværelsen i nu’et etc. – er en forudsætning for enhver æstetisk sansning, den være sig af Picasso eller Monet, af Mahler eller Chopin. Noget andet er så, at billedet/musikken kan være så pågående, at vi rives ud af den dvælende indstilling – hvilket selv kan være en æstetisk eller i det mindste en *kunstnerisk*

pointe. Støj – hvis jeg et øjeblik må bruge dette udtryk i en ikke pejorativ forstand – er så meget desto stærkere en virkning, hvis den møder mig, når jeg har sanserne åbne.

13. Filter og ikke-filter i epistemisk og dvælende sansning

”Det praktiske filter”: Som subjekt for et forehavende sanser jeg tingene i forehavendets eget perspektiv og egne termer. Det, jeg i praksis har blik og sans for, er det, som betyder noget i praksis. Jeg holder øje med børnene og ser, at Anne har bolden, og at Peter står (faretruende?) nær ved fortovskanten. Men jeg ser ikke, at Anne har fletninger, eller at Peter er forkølet, skønt også dét er en kendsgerning. Eller: *hvis* jeg ser det, så falder det *uden for* handlingens eget perspektiv. Eller: jeg ser det, fordi det *spiller ind* ved at forstyrre mig (som hvis en hund gør højt ganske nært). – Sansning i praksis ”filtreres” af praksis.

Et tilsvarende filter findes ikke ved sansning i en dvælende modus. Alt det, sanserne har adgang til og udsætter sig for, kan de også dvæle ved.

”Begrebsfilteret”: For så vidt epistemisk sansning finder sit adækvate udtryk i dommen (’jeg ser, at *p*), sanser jeg ikke mere end det, der falder ind under dommens begreber. I eksemplet ’bogen ligger på bordet’ kan vi tænke det som en konfiguration af begreberne ’bord’, ’bog’ og ’ligger på’.³⁹ Hvad enten sansningens ærinde her er praktisk eller ”rent” epistemisk, er der ikke tale om en ”begrænsning”, da begreberne er det, der giver dommen og dermed den epistemiske sansning *form*. Der er heller ingen grænser for, hvor *detaljeret* epistemisk sansning kan være: Fra ’(jeg ser) at bogen ligger på bordet’ kan jeg gå videre med ’(jeg ser) at bogen ligger skævt på bordet’ ’... at bogen er rød’, ’... at forfatterens navn står øverst på bindet’, ’... at forfatterens navn står med versaler’ og videre inddrage andre ting fx ’(jeg ser) at der ligger en pen ved siden af bogen’, ’... at dén bog er tykkere end dén’, etc. Den epistemiske sansning formår således at analysere sin genstand og at udvide sit genstandsfelt, men der er stadig tale om *form*. Netværket bliver stadig mere fintmasket og ”indfanger” stadig mere, men der er stadig tale om et netværk: et ”epistemisk filter”. Kun dét kommer med, som sansningen får begreber til at få med.

Anderledes i den dvælende sansning. Også hér er der begreber – mange, færre eller få, det afgør sansningen selv. Men begreberne spiller en anden rolle: de sætter en ramme – et kompliceret system af rammer, et ”rammeværk”, en *grid* – inden for hvilken sansningen i sin dvælen kan udfolde sig ”uden begrebsliggørelse” eller ”førbegrebsligt”.⁴⁰ Alt det, jeg sanser i en dvælende modus, er det, jeg *ikke* sanser, idet jeg erfarer, *at* bogen ligger på et bord, *at* den er rød, etc. Det, der før faldt igennem, er det, der nu giver fylde.

Et eksempel: Lad først sansningen af et kvindeportræt tjene til identifikation eller genkendelse, måske udmøntet i et signalement: ’(jeg ser) at hun har gråblå øjne’, ’(jeg ser) at hun har langt gult hår i fletninger’, ’... lille mund’, ’... bærer en lettere nedringet silkebluse”, etc. Skift så fra denne epistemiske indstilling til en dvælende indstilling, som gør sansningen til en leg med sin genstand, et spil i fascination og fordybelse; som lader

sansningen udfolde sig æstetisk dvs. i sansen for skønheden eller for det, der ikke vil vide af skønheden; som kort sagt gør sansningen ”sanselig”.

Et eksempel til: Sammenlign det at lytte til en besked med det at lytte til foredraget af et digt. Lyt til beskeden, som var det et digt. Lyt til digtet, som var det en besked. Hvad hører du? eller rettere: *hvorledes* hører du?

Denne artikel bygger i høj grad på Heideggers tidsanalyser i *Sein und Zeit* (Heidegger, 1967), skønt den i emne og sigte bevæger et godt stykke fra Heideggers filosofiske arbejdsplads. Så vidt jeg har kunnet skaffe mig indtryk af de ca. 50 bind af Heideggers efterladte værk, der foreløbig er udkommet, drøfter han stort set ikke fænomenerne sansning og kendsgerning – to helt centrale begreber i min fremstilling.

Noter

1. Ordet 'dvæle' bruges kun sjældent i moderne dansk. Det er lidt "altmodisch". Historien har givet det dybde og tyngde, men derved også en vis træghed. Alligevel kan vi godt give betydningen en drejning og en prægning, der snarere trækker på end bryder med dybden og tyngden, og som passer med vort sigte. Lejlighedsvis – som fx i overskriften! – benytter jeg synonymet 'epimonē', som er hentet fra antikkens retorik. Vi får da *epistēmē* over for *epimonē* og erkendelse over for dvælen.
2. Vi bruger ikke bare lyden, for så vidt vi hører den, men også – lige så grundliggende – for så vidt vi frembringer eller "giver" den. Og vi omgås ikke bare musikken, idet vi lytter til den, men også – og nok så grundliggende – idet vi spiller/synger den, dvs. selv musicerer. Når jeg i det følgende alene forholder mig til lyden som *hørt*, er der tale om en selvpålagt begrænsning, der skal bringe diskussionen i øjenhøjde med den musikfilosofi, der traditionelt besvarer spørgsmålet "Hvad er musik?" ved at beskrive, hvordan musik *lyder*. Men der *er* tale om en begrænsning, endda om en indsnævring af perspektivet, der på forhånd afskærer refleksionen fra mulige dybder. I artiklen *Musical Forms of Engagement* (forventes publiceret på Forlaget *Basislisk* i 2006 eller 2007) behandles begrebet musikalske omgangsformer i et generaliseret perspektiv.
3. Jeg siger "i princippet". Praktiske/moralske hensyn afholder sikkert de fleste fra at dvæle ved komfurets farver og former under madlavningen eller ved landskabet under bilkørsel.
4. A.G. Baumgarten, 1983.
5. Merriam-Webster definerer æstetikken som "...a branch of philosophy dealing with the nature of beauty, art, and taste and with the creation and appreciation of beauty".
6. For en diskussion af denne problemstilling se Løgstrup, 1965. Løgstrup forklarer bl.a., hvorledes det for Kant er muligt, at den æstetiske dom ikke rummer erkendelse, selvom den nødvendigvis beror på erkendelsens *kræfter*.
7. Se Gadamer, 1975, s. 39-51.
8. I artiklens første afsnit introducerede jeg en tredje sanselig – "brugende" eller "praktisk" – indstilling svarende til begrebsdannelsen i *Musikalske omgangsformer* (Kühl, 1973). Den "brugende" indstilling eller omgangsform skulle svare til 'Zuhandenheit', den registrerende til 'Vorhandenheit' i Heideggers *Sein und Zeit*. I nærværende fremstilling har jeg valgt at se det praktiske som det, der overordnet sætter sansningen i værk, forbinder sansning med livsverden, herunder sansning med sansning. Se s. 8f.
- 8a Ordet 'aktion' er lidt velklingende. I det følgende vil jeg i stedet lejlighedsvis benytte ordet 'handling', der imidlertid også – som i overskriften på dette afsnit – benyttes i en både videre og vanligere forstand som overbegræb for alle tre former. Hvor det ikke måtte fremgå klart af konteksten, hvilken brug der er tale om, vil det blive præciseret. – Distinktionen mellem 'aktion' og 'aktivitet' går tilbage til Aristoteles' begreber om '*kinesis*' og '*energeia*' (Aristotle, 1933).
9. Undertiden bruger vi udtrykket 'være i færd med' eller 'være i gang med', selv om der strengt taget er tale om en *aktivitet* eller en *akt*. Vi kan godt sige om en person, at "han er i gang med at passe børn", selv om der ikke er defineret nogen ende på gøremålet. Vi kan også godt sige, at "han er i færd med at slukke for fjernsynet", men mener da snarere, at han "skal til at slukke": Lige nu gør han det, som lige straks vil bringe ham i position til selve akten, dvs. til at trykke på knappen. (Han rejser sig fra stolen eller griber ud efter fjernbetjeningen).
10. Måske er dette en forenkling. Fiskeren kaster snøren ud og venter – afventer beredt... – og "vente" er klart nok noget, han *gør*. Men er denne vente en serie af akter? Kun i den lidt vel formale forstand, at han i ethvert nu har at fortsætte med at vente i det næste nu, indtil ...
11. Det kan diskuteres, om den epistemiske sansning *kantiansk* tænkt som *Anschauung* (se s. 3) overhovedet er umiddelbar – og som sådan kan kaldes "sansning". Som Løgstrup ser det, er begreberne ("sproget" og "forståelsen", siger han) noget, der som et mellemværende forbinder subjektet og objektet, for at der skal komme erkendelse ud af det – men derved samtidig skaber afstanden imellem dem (Løgstrup, 1984, s. 21-34).

12. Når jeg skaber en ting (en skål, en seng, et måltid mad), ser jeg den først ”ideelt”: Sådan tænkte grækerne, og tanken hørte dagliglivet, før – og som en betingelse for at – den kunne blive en tilgrundliggende erfaring for Platons idélære. Se i øvrigt Heidegger, 1975.
13. NB. I det følgende vil jeg lejlighedsvis sige ’jeg ser, at...’, selv om der specifikt er tale om ’jeg sanser, at...’ – enten fordi pointen gælder begge, eller fordi det er klart i konteksten, at der er tale om sansning.
14. Jeg kan heller ikke sanse den kendsgerning, at gennemsnitsindkomsten i Danmark p.t. er 235.600 kr., eller at 45% af alle danskere i alderen 35-39 år med en lang videregående uddannelse er kvinder. Thi sådanne kendsgerninger kan – selv om de angår aktuelle forhold – ikke sanses. Deres uomtvistelighed ufortalt *viser* de sig slet ikke, dvs. de viser sig ikke ved sig selv, men viser sig ved andre ting end sig selv.
15. En radikal empirist ville ikke sanse kvadrater, men rhomber.
16. ’Retention’ er Husserls betegnelse (Husserl, 1980).
17. Jeg skriver ’...da_{n-2}-da_{n-2}-nu_n’ og ikke ’...nu_{n-2}-nu_{n-2}-nu_n’ (og slet ikke ’...t_{n-2}-t_{n-2}-t_n’). Det drejer sig nemlig ikke om forholdet mellem en række nu’er, men om ét nu, der forholder sig til ”da”.
18. Måske også ”samtidigt”, men det er i alle tilfælde noget andet. At hunden kravler op på sofaen, og at vandet kommer i kog, kan vel ske på samme tid, men ikke på én gang. De to kendsgerninger har kun dateringen til fælles og lader sig derfor ikke sanse i ét nu, kun samtidigt.
19. Det være sig pronomen eller adverbium.
20. Epistemisk sansning forekommer også uden at være dirigeret af et spørgsmål. Jeg ser – så at sige umotiveret – ud i haven (”kaster et tilfældigt blik”) og ser, at det regner. Sansningen har dog samme form, som hvis der havde været et spørgsmål. Og den kan stadig selv udløse en handling: Jeg ser, at det regner → Jeg må tage vasketøjet ind.
21. På engelsk ’look after’. Det kan godt forvirre, at oversættelsen ord for ord bliver ’se efter’, dvs. et udtryk, der på dansk implicerer, at sansningen fungerer som svar på et spørgsmål. Eksempelvis ”Regner det? → Se efter, om det regner → Det regner”. (Jf. sekvenserne s.8f).
22. Også aktiviteten ’at holde øje med’ er typisk styret af et praktisk forehavende. Det, der praktisk kvalificerer sansningen, er her *bered-*
skabet: ’Hvis du ser, at..., så gør...’. Eksempelvis: ”Hold øje med vejret, og hvis du ser, at det begynder at regne, så tag vasketøjet ind!” Sekvensen bliver: Jeg ser, hvorledes vejret er → mellemtid/beredskab → jeg ser, hvorledes vejret er → mellemtid/beredskab → ... etc.
23. Matematikken halter tilsyneladende, når vi taler om, at en aktivitet, der netop har ”udstrækning i tid”, kan tænkes som en sekvens af akter, der netop *ikke* har det, for så vidt de sker ”i ét nu”. Der er to måde at løse problemet på: (a) Begrebet om en sekvens af akter omgøres til (eller læses som) et princip, der lyder: ”Når som helst du holder øje med noget (dvs. er i gang med det), *ser* du, at noget er tilfældet og har i samme nu *set*, at det er tilfældet.” (b) En anden løsning er at følge fx Husserls fænomenologiske analyser, der godtgør, at et nu altid har ”bredde” (Husserl, 1980).
24. Der er ingen anden forskel mellem ”dengang da A” og ”dengang da B” end forskellen mellem A og B. Ikke før vi sammenholder dem med hinanden – eller med et tredje ”dengang da...” (herunder ”dengang da kalenderen/uret viste...”), som relaterer de to i før og efter.
25. Bogen ”ligger” der heller ikke, med mindre den ”af egen natur” bliver dér. Hvis nogen må holde den fast, for at den ikke skal skifte lokalitet/position, ”er” den der stadig, men den ”ligger” der ikke.
26. Stadigheden – persistensen – er selv en forudsætning for al tale om, at tingene *eksisterer* – eller for den sags skyld at en udvikling eller proces *forløber*. En bog, som kun ”eksisterer” i et nu, har slet ikke eksisteret, lige som en proces, der kun forløber i et nu, slet ikke er forløbet. – Men det er et emne, jeg ikke tager op her.
27. Måske gør vi en lille forskel i scenariet. Vi flytter børnene væk fra den befærdede vej, som var anledningen til, at der skulle holdes øje med børnene. De går ind i en nærliggende park, og jeg går med. Det går ikke an at dvæle, når der er fare på færde. I øvrigt behøver dvælen og praktisk beredskab ikke at udelukke hinanden. Måske er det muligt at handle praktisk foretagsomt og dvæle på samme tid. Måske gør vi som oftest begge dele? Dog, kombinationen har vanskelige kår i mange moderne arbejdssituationer. Ved en computer gør du to ting: (a) Du er maskinelt eller rettere ”apparatmæssigt” – ikke kropsligt – operativ, dvs. din kropslige virksomhed står ikke i noget kropsligt forhold til det, du ser komme ud af virksomheden (som når du skriver med en

- pen eller slår et søm i). (b) Og du... venter. – Men det er en anden diskussion.
28. Se definitionen s. 4.
  29. Hos Heidegger behandles dette indgående i analysen af begrebet 'Sorge' (Heidegger, 1967), men atter med den – i vor sammenhæng – begrænsning, at Heidegger så at sige intet siger om hverken sansning eller kendsgerninger.
  30. Herunder, vel som et særtilfælde: at se, om bogen bliver ved med at ligge på bordet.
  31. Derfor kan genstanden for dvælende sansning strengt taget ikke være en kendsgerning: Ikke "Anne står med bolden", men "Anne med bolden" eller "Anne stående med bolden". Dét kan der dvæles ved – så længe Anne ellers bliver stående med bolden. (For en lignende konklusion se s. 17).
  32. Sml. udtryk som "det står til troende" = det kan "tros", det er til at tro (på).
  33. Jeg siger, at det er det, det "drejer sig om". Forskellige folk husker på forskellige måder. Nogle husker bedst en besked – husker bedst *hvad* der bliver/blev sagt – ved at genkalde sig udsigelsen, "høre den for det indre øre". – Et eksempel til: At tælle børnene. Jeg kan ikke tælle videre, hvis jeg har glemt, hvem jeg allerede har talt med. Hér er det vel akten selv, jeg skal huske – ikke blot, hvad der kom ud af den? Er det sådan? Jeg skal *vide*, hvem der allerede er talt med af mig i *den* tælling. Jeg kan mærke hvert af objekterne og sætte en streg på papiret, efterhånden som jeg tæller dem. Dét er ikke en måde at huske, at jeg talte objektet, men en måde at registrere dem som talte.
  34. Sproget lader os ane dvælen som en nok så "oprindelig" måde at være på: "dvæle, bo" angives i *Etymologisk Ordbog* (2000) som hovedbetydningen af indoeuropæisk 'wes', som er stamformen af ordet 'være'. Sml. også Kluge *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (2002) for udviklingen af ord som 'sein', 'bin' o.l. (Og hvad – eller hvorledes – "ser" den mætte løve, når den i længere tid, ubevægelig, ser ud over sletten?)
  35. Hvad hér siges om den dvælende "indstilling" til en genstand, *epimonē*, har implikationer for genstanden selv, hvis genstanden er *tilegnet* indstillingen. For musikken eksempelvis gælder det, at den kun sanses *som* musik af den, der dvæler ved den. Derfor tager musikken *ikke* sin tid, men *er* sin tid. (Begrebet om en sådan "tilegnelse" bliver drøftet i artiklen *Musical Forms of Engagement*, se note 2.
  36. I denne sammenhæng kan vi måske introducere en tredje sanselig indstilling ved siden af den epistemiske og den dvælende: den *adspredte* sansning: Jeg er hverken projektivt rettet mod "næste-nu'et" eller dvælende til stede i nu'et. Tingene dukker op for mit øje og flyder forbi, uden at jeg forbinder det med noget forehavende eller blot fastslår, at noget er tilfældet. Men jeg dvæler heller ikke. Dvælende sansning forudsætter noget at dvæle ved. Der må være noget, jeg møder, gør overgangen med for en stund og dermed er til stede ved. Ellers er jeg snarere fraværende eller netop "adspredt". – At kigge på TV-nyheder vil ofte være et adspredt forhold: Nyhederne er ganske vist noget, der *fastlås* i dette nu, men det er ikke mig, der fastslår dem. Det, jeg ser, kan jeg heller ikke gøre noget ved, jeg er der jo ikke. Og idet det foregår hjemme i stuen, kan andre og sagen uvedkommende ting når som helst gribe ind og bestemme, hvor meget jeg ser, hvordan jeg ser det, eller om jeg ser det. Forstyrrelsen som mulighed hører med til situationen.
  37. Jeg benytter flere gange udtryk som 'dvælen kender ikke til fare', 'dvælen lader sig berøre', 'sansningen sanser' o.l., hvilke turde være gode eksempler på *category mistakes*. Det må vel være et subjekt – et jeg, et menneske etc. – der ikke kender til fare, lader sig berøre, sanser etc., snarere end det er sansningen "selv"? Nej og ja. Der er for så vidt ikke noget galt med logikken i en sådan indvending. Alligevel insisterer jeg på at benytte sådanne udtryk, når det, sansningen – i min formulering – "gør", tilskrives det sansende subjekt med en nødvendighed, der hidrører fra sansningen selv.
  38. Det er for øvrigt kun i (en bestemt) filosofisk tradition, 'Empfindung' alene relaterer sig til sansningens genstand eller indtrykket af denne. I almindelig tale betegner "Empfindungen" også følelser og fornemmelser. Det "sanselige" er i høj grad emotionelt. Og det "føjte" kan både være taktilt og emotionelt. Bevæget bliver den genstand, som før var i ro. Men også sindet kan bevæges. Berørt bliver genstanden ved at jeg rører ved den. Men også sindet kan berøres.
  39. Det går meget bedre med anden sats!
  40. Det er ikke klart (for mig), hvad "begreber" her vil sige: Hvis den begrebslige subsumption af en genstand består i genkendelsen af de kvaliteter/bestemmelser ved genstanden, der tilskrives den med begrebslig nødvendighed, så er det *ikke* det, der foregår i domsakten. Jeg ser fx, at dette er en kvinde. Men hvis hun er normalt påklædt, ser jeg netop ikke de definatoriske egenskaber. – Jeg forfølger ikke denne pointe hér.

Det samme gælder den *viden*, jeg på forhånd har (den være sig begrebsligt bundet op eller ikke). Eksempelvis kan vi tænke os to måder at male et træ på: slags træ, på den årstid etc. Billedet henvender sig til et øje med kyndighed. Det sanselige bliver ikke trængt i baggrunden herved. Tværtimod, sansningen bliver rigere. Billedet fører så at sige en dialog med dig, spiller eller leger med dig: Frugterne synes næsten modne, men bladene er stadig forårsgrønne, og lyset er sommerligt. Kyndigheden er ikke en forudsætning for sansningens rigdom, men den kvalificerer og beriger den yderligere. (2)

(1) Billedet *forestiller* et træ, dvs. fremstiller træet
som træ, *som* den

Træet *anes* kun som træ, og henvender sig gerne til et øje uden større viden om træer, årstider, frugter etc. Spillet af lys, af farver og former er billedets anliggende. Men motivet slippes ikke helt. Billedet ville i så fald miste en dimension, en virkningsmulighed, en spænding. På trods af at kompositionen og spillet ikke *beror* på træet som træ, *er* billedet et billede af et træ.

Litteratur

- Aristotle: *Physics: Book IV*. Harvard University Press (1957).
- Aristotle: *Metaphysics: Book Φ* . Harvard University Press (1933).
- Baumgarten, A.G.: *Texte zur Grundlegung der der Ästhetik*, udg. H.R. Schweizer. Meiner (1983).
- Gadamer, H.-G.: *Wahrheit und Methode*. J.C.B. Mohr (1975).
- Hegel, G.W.F.: *Vorlesungen über die Ästhetik*. (Einleitung) (1819).
- Heidegger, Martin: *Sein und Zeit*. Max Niemayer Verlag (1967).
- Heidegger, Martin: *Die Grundprobleme der Phänomenologie*. Vittorio Klostermann (1975).
- Husserl, Edmund: *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins*. Max Niemayer (1980).
- Kant, I.: *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik die als Wissenschaft wird auftreten können* (1783).
- Kant, I.: *Kritik der Urteilskraft* (1790).
- Kühl, Carl Erik: *Musikalske Omgangsformer*. Norsk Filosofisk Tidsskrift, 8-73, s. 221-247 (1973).
- Kühl, Carl Erik: *Karolines Kulokk*. Philosophia, Århus, 20-92, 129-152 (1992).
- Løgstrup, K.E.: *Ophav og omgivelse*. Gyldendal (1984).
- Løgstrup, K.E.: *Kants æstetik*. Gyldendal (1965).
- Reid, Thomas: *Essays on the Intellectual Powers of Man* (1895).
- Ritter, J.: "Ästhetik" in: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Bd 1 (1971). Wissenschaftliche Buchgesellschaft).